

Умарова Рита Нурдиновнанын «Кыргыздардын салттуу педагогикалык маданиятындагы кыз балдарды социалдаштыруу системасы» деген темадагы 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине карата расмий оппоненттин

ПИКИРИ

Диссертациялык иш КР УИАнын Түштүк бөлүмүнүн гуманитардык жана аймактык илимий изилдөөлөр институтунда аткарылган.

Илимий жетекчиси – Кыргыз-түрк «Манас» университетинин педагогика кафедрасынын башчысы, педагогика илимдеринин доктору, профессор Алимбеков Акматали.

Диссертациянын жалпы көлөмү – 153 бет, пайдаланылган адабияттардын тизмеси – 197.

Киришүү бөлүмүндө жобого ылайык түрдө изилдөөнүн актуалдуулугу, максаты, милдеттери, предмети, объекти, жаңылыгы тууралуу жалпы маалыматтар берилет.

Изилдөө үчүн тандалып алынган теманын актуалдуулугу. Кылымдар бою кыргыз эли жаратып, колдонуп келген элдик педагогикалык салттарынын ичинде кыз балдарга өзгөчө көңүл бурулган. Кыздарды өстүрүп, тарбиялап, элге аралаштыруунун этикалык эреже-нормалары бекем принциптерге, каражаттарга, факторлорго жана методдорго таянылып калк акылмандары тарабынан иштелип чыккан. Мына ошол иштелип чыккан материалдык эмес руханий дөөлөттөрдү изилдөө жана аларды колдонуунун технологияларын ишке ашыруу жолдору жана ыкмалары азыркы кыргыз этнопедагогикасында актуалдуу проблемалардын бири. Себеби биз канчалык цивилизацияга жеттик, канчалык глобализация бизди өзгөртүп жатат дегенибиз менен улуттук баалуулуктар, алардын ичинде кыз балдардын үй-бүлөдөгү, коомдогу орду биз үчүн тарых болуп, архивге өткөрүп

коюучу көрүнүш эмес, алар кайрадан бүгүнкү күнү, эртеңки күнү кыз балдардын руханий, адеп-ахлактык өнүгүүсү үчүн зарыл болгон улуу мурастар болуп саналат.

Кыргыз элдик педагогикасында кыз балдарды тарбиялоо салттары жана тажрыйбалары дүйнөлүк классикалык педагогика менен айкалышып, азыркы учурда Кыргыз Республикасынын билим берүү уюмдарында колдонулушу – улуттун улуулуугун, элдин элдүүлүгүн шарттоочу факторлордон.

Кыз балдардын салттуу педагогикалык маданияттагы социалдашуусу тууралуу колубуздагы диссертация эки аспектиден караганда өзгөчө актуалдуу: биринчиси – кыргыз салттуу педагогикасынын изилдөөгө алынбай жаткан бир өңүтүн ачып бергендиги менен; экинчиси – өзү изилдөөгө алган проблеманы азыркы билим жана тарбия берүү тармактарында колдонуунун мүмкүнчүлүктөрүн ачып көрсөткөндүгү менен.

Кыргыз кыздарынын ашыкча «европалашып», «арабдашып», «орусташып» кеткени, чет жактан келген баңгичилик, кумарпоздук сыяктуу илдеттерге бир топ кыздардын азгырылып калганы, кыздар арасындагы рэкетчилик, эл алдында жеңил-желпи жүрүш-туруш менен көрүнүшү, сойкулук менен жан багуусу азыркы күндүн социалдык чоң проблемасы болуп жаткан шартта элдик педагогикадагы кыздардын адеби, жүрүш-турушу, эмгекчилдиги, улууларга урмат, кичүүлөргө ызат кылышы, тартынчаактык, сыпаалык, ийменүүчүлүк сыяктуу сапаттары менен тааныштыруу педагогикадагы чоң милдеттердин бири. Автор мына ошол милдетти ишке ашырууну көздөгөн.

Эмгекте диссертант тарабынан алдыга коюлган милдеттерди чечүү үчүн тандалып алынган методологиялык база туура, кыргыз элинин аялзаты тууралуу жогорку идеалы, педагогикалык түшүнүктөрү жана ойлору «Манас» эпосунун негизинде талдоого алынган. Диссертант советтик этнография илиминин таанымал өкүлү С.М.Абрамзондун этнографиялык эмгектеринен кыргыздардын кыз балдарга кылган мамилеси тууралуу бир топ материалдарды тапкан.

Диссертацияда кыргыздардын аялзатын социалдаштыруунун идеалдык көрсөткүчтөрү иштелип чыккан жана ал авторефераттын 12-бетинде сүрөт түрүндө чагылдырган. Авторефераттын 15-бетиндеги 2-сүрөттө кыргыздар кыздарды жана аялдарды курак өзгөчөлүктөрүнө жараша кандай мезгилдештиргендиги көрсөтүлөт жана алардын ар бир курактык убагына карата аталыштары айтылат. 3-сүрөттө көрсөтүлгөн методдор да Г.Н.Волковдун, А.Алимбековдун теориялык изилдөөлөрүнө таянылып, илимий-практикалык негизде билгичтик менен түзүлгөн.

3-главаны эксперименттин жүрүшүн чагылдырбай, б.а., математикалык-статистикалык анализ катары эмес, этнопедагогиканын тарыхы боюнча эмгек болгондуктан кыргыз элинин кыз балдарды социалдаштыруу салттарынын азыркы таалим-тарбия мейкиндигинде трансмиссиясы катары баяндоо тексти катары бергендиги өзгөчө колдоого татыйт жана алардын практикалык мааниси жогору.

Жогоруда айтылгандардын негизинде изденүүчү тарабынан жүргүзүлгөн илимий изилдөө абдан актуалдуу жана азыркы мектеп практикасы үчүн керектүү эмгек болгон деп баалоого мүмкүн.

Биринчи бап **«Кыргыз элинин салттуу тарбия маданиятындагы кыз балдарды социалдаштыруу маселесин изилдөөнүн теориялык аспектилери»** деп аталып, анда изилдөөнүн теориялык-методологиялык базасы аныкталып, проблеманын изилдениш тарыхы чагылдырылган. Мында социалдаштыруу практикасы кыргыздардын салттык педагогикалык маданиятындагы «торолтуу», «кемелине келтирүү», «эрезеге жеткирүү», «баралына толтуруу», «эл катарына кошуу» концепттеринин маңызы менен өзөктөштүгү «социалдашуу» түшүнүгү «адам болуу», «эл катарына кошулуу», «киши болуу» түшүнүктөрүнө жакындыгы белгиленет. Изденүүчү дүйнөлүк илимдер менен ата мекендик илимдердин өз темасына байланышкан терминологиясын колдоно билет.

Бул бапта кыргыздардын кыз балдарга мамилеси жер кезерлердин жана

этнографтардын (В.П. жана М.Наливкин, С.М.Абрамзон, Ф.Рокка, Ч.Ч.Уалиханов, И.П.Ювачев ж.б.) жазып калтырган материалдарынын негизинде талдоого алынып, кыргыз коомунун маданиятындагы гендердик абал, кыздарын социалдашынын ар түрдүү жагдайлары (психологиялык, физиологиялык, салттык, менталитеттик ж.б.) чагылдырылат.

Биринчи баптын изилдөөнүн теориялык-методологиялык таянычтарын аныктап алууга багытталгандыгы КР ЖАКтын жобосу тарабынан диссертацияга коюлган жалпы талаптарга ылайык келет.

Диссертациянын экинчи бабы **«Кыргыз элинин салттуу тарбия маданиятындагы кыз балдарды социалдаштыруу маселесин изилдөөнүн методдору жана материалдары»** деп аталып, анда изилдөөнүн объектисине ылайык анын материалдары көрсөтүлөт. Ишти жазууда диссертант адекваттуу парадигмалык жана тарыхый-цивилизациялык, объективдүүлүк, системдүүлүк, историографиялык сыяктуу принциптерге негизделип, алардын ар биринин кайсыл учурда аткарылгандыгын чагылдырат. Ал эми диссертациядан автордун фольклордук жана жазылуу материалдарды, этнографиялык фактыларды топтоп, жыйнап, аларды талдоо, интерпретациялоо контент-анализ жана герменевтикалык анализ, эл ичинде, жаштар арасында сурамжылоо сыяктуу методдорду колдонгондугун көрөбүз. Ушул эле главада кыргыздын салттык маданиятында аялзатын социалдаштыруунун байыркы ишеним ынанымдарына негизделген максат, милдеттери, түпкү натыйжалары жалпыга айкын үй-бүлө турмушу менен тутумдаш системасы бар экендиги көрсөтүлөт.

Р.Н.Умарова изилдөөсүндө «Дүйнө түркүгү», «Үйдүн куту», «Умай эне» деген идеалдуу инсандык этикалык үлгүлөрдү, «Ак жоолук делбир», «Ак көрпө жайыл ургаачы», «Жабылуу кара инген» деген сыяктуу аялдык сапаттарды аныктаган түшүнүктөрдүн лексико-семантикалык маанисин, этнопедагогикалык функциясын кылдат түшүндүргөн. Аялзатынын курактык өзгөчөлүгүнө байланыштуу «Балтыр бешик кыз», «Кол арага жарап калган кыз», «Секелек кыз», «Гестиер кыз», «Бойго жеткен кыз», «Келиндик курак», «Зайып», «Байбиче» деген курактык шкалалардын өзгөчөлүктөрүн ачып берет. Кыздарды

социалдаштырууда эне тил, фольклор, киндик кан тамган жердин табияты, эмгек, үй-бүлө жана анын тиричилик уклады, элдик салттар, жөрөлгөлөр, коңшулар, теңтуштук топтор, салттуу оюндар, коомдук көзөмөл ж.б. факторлордун ролун туура жана кенен көрсөтөт.

Диссертациянын үчүнчү бабы **«Кыргыз элинин кыз балдарды социалдаштыруу салттарынын азыркы таалим-тарбия мейкиндиктеги трансмиссиясы»** деп аталат. Бул баптын негизги өзөгүн кыз балдарды социалдаштыруу боюнча этникалык маданияттын бүгүнкү муунга өтүү процесси, ал процесстин оош-кыйыштыгы чагылдырылат.

«Практикалык изилдөөнүн натыйжалары, этнопедагогикалык дөөлөттөр аркылуу кыз балдарды социалдаштыруу практикасында орун алган типтүү кемчиликтерди төмөнкүчө жалпылап белгилөөгө мүмкүнчүлүк берди» деп, аларга «Кыз балдарды социалдаштыруу практикасында түрдүү маданий таасирлердин күч алышы менен улуттук гендердик ролдук маданиятка иденттештирүүнүн миң жылдап калыптанып келген түптүү дөөлөттөрү өз таасирин бир кыйла бошоңдоткону» жана «бүгүнкү мектепти аяктаган кыз балдардын, өз курактык өзгөчөлүктөрүнө ылайык этномаданий иденттүүлүгү, аларды салттык маданияттын баалуулуктарга социалдаштыруу институттары өз функцияларын толук аткара албай жаткандыгы» көрсөтүлөт.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу эмгекте педагогика жана анын теориясы илиминин өнүгүшү үчүн бир кыйла мааниге ээ төмөндөгүдөй илимий негизделген жаңы теориялык натыйжалар алынган: кыргыз элинин салттуу тарбия маданиятындагы кыз балдарды социалдаштыруу идеяларына байланыштуу педагогика, психология, философия, этнография, социология багытындагы илимий-теориялык адабияттар үйрөнүлгөн; кыргыз элинин салттуу тарбия маданиятындагы кыз балдарды социалдаштыруу идеяларынын азыркы тарбиялоо процесси үчүн мааниси көрсөтүлгөн; аялзатынын социалдаштыруунун негизги баалуулуктарын жана аларды курактык баскычтар боюнча калыптандыруунун өзгөчөлүктөрүн айкындалган; кыргыз элинин салттуу тарбия маданиятындагы кыз балдарды социалдаштыруунун факторлору,

методдору жана каражаттары туура табылган.

Диссертациялык иштин жыйынтыктарынын негиздүүлүгү жана ишенимдүүлүгү.

1. Диссертацияда методологиялык таянычтарга негизденүү менен философиядагы, педагогикадагы, «салттуу педагогикалык маданият», «кыз балдарды тарбиялоо өзгөчөлүктөрү», «кыз балдарды социалдаштыруу» түшүнүктөрүнүн теориялык аныктамалары текшерилген.

2. Кыргыз элинин салттуу тарбия маданиятындагы кыз балдарды социалдаштыруу проблемасынын азыркы учурдагы абалы жана проблемалары аныкталган.

3. Кыргыз педагогикасында алгачкы жолу кыргыз элинин салттуу тарбия маданиятындагы кыз балдарды социалдаштыруу системасы этнопедагогикалык аспектиде изилденген.

4. Диссертацияда кыргыз эл турмушундагы «балтыр бешик кыз», «секелек кыз», «тестиер кыз», «бойго жеткен кыз», «келиндик курак», «зайыптык», «байбичелик» деген сыяктуу аялзатынын курагына байланыштуу түшүнүктөр илимий педагогикалык жактан талдоого алынган.

5. Эмгекте салттуу тарбия маданиятындагы кыз балдарды социалдаштыруу проблемасы жана анын азыркы таалим-тарбия мейкиндигинде трансмиссиясы ынанымдуу көрсөтүлгөн.

Алынган жыйынтыктардын практикалык баалуулугу: Изилдөөнүн материалдары төмөнкүлөрдө ишке ашырылышы мүмкүн: жогорку окуу жайларынын педагогикалык факультеттеринде жана орто педагогикалык окуу жайларында болочок мугалимдерди тарбиялык ишмердүүлүккө даярдоонун мазмунун жана методикасын өркүндөтүүдө; кыргыз этнопедагогика илиминин кыз балдарды тарбиялоо боюнча теориясын байытууда ж.б.

Изилдөөнүн натыйжаларынын тастыкталышы тема боюнча макалалар даярдалып, методикалык кеңештер, сунуштар иштелип чыгып, алар тарбиячыларга практикалык жардам бергендиги үчүн талапка жооп берет деп айтууга болот.

Диссертациянын негизги жоболору, жыйынтыктары 11 илимий макалада (анын ичинен 2 макала чет өлкөдөгү журналдарда) жарыяланган. Автордун этнопедагогикалык эмгектери изилдөөлөрүнүн негизинде жазылган жана азыркы күндө практикалык баалуулукка ээ.

Автореферат негизинен диссертациянын мазмунун кыскача ачып берет, анда кыргыз, орус, англис тилдериндеги резюмеси туура иштелген.

Умарова Рита Нурдиновнанын диссертациясын кыргыздардын салттуу педагогикалык маданиятындагы кыз балдарды социалдаштыруу системасы боюнча кыргыз педагогика илиминде өз орду бар, толук бүткөрүлгөн жана өз алдынча аткарылган илимий изилдөө деп эсептөөгө татыйт.

Диссертациялык иште кездешкен айрым бир мүчүлүштүктөр жана биздин сунуштар төмөнкүлөр менен байланыштуу:

1. Диссертацияда салыштырма-топологиялык метод менен темага байланыштуу Борбор Азиядагы түрк элдеринин, Сибирдеги майда элдердин этнопедагогикалык изилдөөлөрү пайдаланылса, эмгек дагы мазмундуу чыкмак.

2. Айрым адабияттар туура эмес талапта көрсөтүлүп калган. Мисалы, 86-адабият: «Кебекова Б. Арстанбек» деп, 130-адабият «Мусаев С. «Акылман Калыгул» деп берилет. А факт жүзүндө алардын бул китептерге автор катары көрсөтүлүшү туура эмес, алар түзүүчү катары гана берилиши керек эле.

3. Диссертацияда жана авторефератта пунктуациялык, орфографиялык, стилистикалык каталар бир топ учурда кездешет. Мисалы, авторефераттын биринчи эле бетинде «суюуктук» (8-сап), «үй бүлө» (10-сап), «жетишээрлик» (24-сап), «келээри» (27-сап) дегендей орфографиялык каталар учурайт.

Биз белгилеген кемчилдиктер жана сунуштар диссертациянын жалпы деңгээлине таасирин тийгизе албайт, биздин пикирлер сунуш үчүн гана айтылды.

Жалпысынан, Умарова Рита Нурдиновнанын «Кыргыздардын салттуу педагогикалык маданиятындагы кыз балдарды социалдаштыруу системасы» деген темадагы 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы жана

анын негизинде жазылган авторефераты Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясынын «Окумуштуулук даражаларды ыйгаруунун тартиби жөнүндөгү жобосунун» 10-пунктуна ылайык актуалдуу темада жазылган, жеке өзү тарабынан аткарылган жана бүткөрүлгөн илимий иш болуп эсептелет, ал эми изденүүчү Р.Н.Умарова 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга татыктуу деп эсептеймин.

Расмий оппонент:

Муратов Абдыкерим Жаркынбаевич,

И.Арабаев атындагы кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасынын профессору, педагогика илимдеринин доктору

[13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын

жана билим берүүнүн тарыхы;

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы

(кыргыз адабияты)]

И. АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ им. И. АРАБАЕВА

КОЛ ТАМГАСЫН ТАСТЫКТАЙМЫН
ПОДПИСЬ ЗАВЕРЯЮ